

การศึกษาหลักพุทธธรรม เพื่อส่งเสริมการรักษาสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ

ชลิตา ประดิษฐ์^{1*}, เชมม์อักษร ยอดพรหม¹ และ ญัฐริกา แดงกระจ่าง³

¹ภาควิชาสังคมศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม, นครปฐม

*ผู้รับผิดชอบบทความ: 624110012@webmail.npru.ac.th

บทคัดย่อ

บทความนี้นำเสนอเกี่ยวกับการศึกษาหลักพุทธธรรม เพื่อส่งเสริมการรักษาสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากมนุษย์ทั่วโลก เกิดการสะสมจากจุดเล็กๆ ไปยังจุดใหญ่ทำให้เกิดภัยธรรมชาติ หรือแม้แต่สิ่งที่มนุษย์นั้นได้กระทำลงไป (สาเหตุต่าง ๆ นั้นก็คือ รัก โลภ โกรธ หลง) เนื่องจากมนุษย์ส่วนใหญ่นั้นไม่สนใจในเรื่องของบุญบาป จึงกระทำตนตามใจชอบส่วนตัว ไม่ได้มองเห็นถึงส่วนร่วม เพราะธรรมะนั้นเป็นเรื่องที่คุณคนส่วนใหญ่นั้นมองว่าหลักธรรมนั้นเข้าใจยาก และไม่ยากศึกษาหรือเรียนรู้ ในบทความนี้กล่าวในเรื่องของธรรมะที่รักษาสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ เป็นการสะท้อนมุมมองทางพระพุทธศาสนาในเรื่องของการรักษาสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ การกระทำของมนุษย์อันเป็นเหตุให้เกิดภัยธรรมชาติมากมาย

คำสำคัญ: พุทธธรรม, สิ่งแวดล้อม, การอนุรักษ์, อคติ4

Study of Buddhist principles to promote the preservation of the natural environment

Chalita Pradit^{1*}, Khemakson Yotphrom¹, and Nattarika Daengkrachang²

¹Department of Social Studies Faculty of Humanities and Social Sciences

Nakhon Pathom Rajabhat University, Nakhon Pathom

*corresponding author: 624110012@webmail.npru.ac.th

Abstract

This article presents about the study of Buddhism. To promote the preservation of the natural environment Environmental problems caused by human beings all over the world. The accumulation from a small point to a large point causes a natural disaster. or even what a human being has done (Various reasons are love, greed, anger, infatuation) because most humans are not interested in the merits of sin. Therefore act according to personal preference Did not see the participation Because Dharma is a matter that most people consider the principle to be difficult to access. And do not want to study or learn In this article, talk about the Dharma that preserves the natural environment. It reflects the Buddhist viewpoint on the matter of preserving the natural environment. Human actions which cause many natural disasters

Keywords: Buddhism, Environment, Conservation, Prejudice 4

บทนำ

ปัญหาที่ผู้คนส่วนใหญ่นั้นพบเจอนั้นคือ 1) ปัญหาชีวิต 2) ปัญหาสังคม และ 3) ปัญหาสิ่งแวดล้อม ใน 3 ปัญหาเหล่านี้เกิดจากจุดเล็กๆของผู้คนมากมายที่ขยายไปในวงกว้างนั้นคือ ปัญหาชีวิต ทุกคนล้วนมีปัญหาชีวิตไม่มากก็น้อย เป็นปัญหาที่เกิดจากความทุกข์ วุ่นวายสับสน หรือการหาความสุขอย่างผิดที่ผิดทาง จึงลามไปสู่ปัญหาของสังคม เป็นแหล่งรวมความไม่สมบูรณ์บกพร่อง มาจากอิทธิพลแนวคิดการกระทำของความไม่สมบูรณ์ ทำให้สังคมวุ่นวาย และนำไปสู่ปัญหาสุดท้ายคือปัญหาสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นปัญหาที่สำคัญที่คนไทยรวมถึงคนทั้งโลกที่ต้องเผชิญ เช่น ป่าไม้ที่ถูกทำลาย สัตว์ป่าที่ถูกล่ามาทำเป็นอาหาร ของประดับบ้าน อากาศที่เป็นพิษ น้ำเสียที่เกิดจากการก่อสร้างโรงอุตสาหกรรม ระบบนิเวศน์เสียสมดุล มนุษย์อย่างเรานั้นกำลังมีอันตรายอยู่รอบตัว

วัตถุประสงค์การเขียนครั้งนี้ผู้เขียนต้องการเลือกศึกษาวิเคราะห์พุทธธรรมกับการรักษาสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ โดย

การมองผ่านหลักธรรมคำสอนในเรื่องของ “อคติ 4” คือ ความลำเอียงในใจมนุษย์ซึ่งเกิดจาก “รัก โลภ โกรธ หลง” นำพาตนเองไปสู่ความทุกข์หนทางในการดับความรัก โลภ โกรธ หลง พระอาจารย์ภาณุ จิตตพินโต วัดพระราม ๙ กาญจนนา

ภิเชก อธิบายให้เข้าใจด้วยถ้อยคำง่ายๆ ว่า “สิ่งที่เข้ามากระทบใจนี้ มนุษย์ได้เลือกตอบสนองด้วยความรู้สึกทั้ง 4 อย่าง คือ **ฉันทาคติ** หมายความว่า เราเลือกปฏิบัติต่อสิ่งนั้นๆ ด้วยความลำเอียง เช่น ลำเอียงเพราะรักหรือชอบสิ่งนั้น **โทสาคติ** หมายความว่า เราเกิดความลำเอียงเนื่องจากความหงุดหงิด ไม่พอใจ **โมหาคติ** หมายความว่า เราเกิดความลำเอียงเพราะเราไม่รู้อะไรจะปฏิบัติต่อสิ่งนั้นๆ อย่างไร และ **ภยาคติ** หมายความว่า เราลำเอียงต่อสิ่งนั้นเพราะความกลัว หรือเกรงใจ ทั้งหมดนี้ในทางพุทธศาสนาเรียกว่า “**อคติ 4**” อันเป็นที่มาของข้อบทรบความนี้ เป็นการนำหลักธรรมของพระพุทธเจ้าที่ทรงแสดงกฎธรรมชาติ ความสัมพันธ์กัน ระหว่างดีชั่ว การให้รางวัลหรือการลงโทษ นั้นหมายความว่ากฎแห่งกรรมนั้นจะสนองตามหลักเหตุผล หากบุคคลใดทำกรรมชั่วนั้นย่อมรับความทุกข์เป็นเครื่องตอบแทน บุคคลใดทำกรรมดีนั้นย่อมได้รับความสุขเป็นผล

ความหมายและความเป็นมาของพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนา หรือ ศาสนาพุทธ (บาลี: พุทฺธสาสนา, สันสกฤต: **बुद्धशासना** พุทธศาสนา) เป็นศาสนาที่มีพระพุทธเจ้าเป็นศาสดา มีพระธรรมที่พระองค์ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง และตรัสสอนไว้เป็นหลักคำสอนสำคัญ มีพระสงฆ์ (ภิกษุ ภิกษุณี) สาวกผู้ตัดสินใจออกบวชเพื่อศึกษาปฏิบัติตนตามคำสั่งสอน ธรรม-วินัย ของพระบรมศาสดา เพื่อบรรลุสู่จุดหมายคือพระนิพพาน และสร้างสังฆะ เป็นชุมชนเพื่อสืบทอดคำสอนของพระบรมศาสดา รวมเรียกว่า พระรัตนตรัย 1 นอกจากนี้ในพระพุทธศาสนา ยังประกอบคำสอนสำหรับการดำรงชีวิตที่ดีงาม สำหรับผู้ที่ยังไม่ออกบวช (คฤหัสถ์ - อุบาสก และอุบาสิกา) ซึ่งหากรวมประเภทบุคคลที่ที่นับถือและศึกษาปฏิบัติตนตามคำสั่งสอนของพระบรมศาสดา แล้วจะจำแนกได้เป็น 4 ประเภท คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา หรือที่เรียกว่า พุทธบริษัท 4

ศาสนาพุทธเป็นศาสนาอเทวนิยม ปฏิเสธการมีอยู่ของพระเป็นเจ้าหรือพระเจ้าผู้สร้าง และเชื่อในศักยภาพของมนุษย์ ว่าทุกคนสามารถพัฒนาจิตใจ ไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ ด้วยความเพียรของตน กล่าวคือ ศาสนาพุทธ สอนให้มนุษย์บันดาลชีวิตของตนเอง ด้วยผลแห่งการกระทำของตน ตาม กฎแห่งกรรม มิได้มาจากการอ้อนวอนขอจากพระเป็นเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นนอกกาย คือให้พึ่งตนเอง เพื่อพาตัวเองออกจากกองทุกข์ มีจุดมุ่งหมายคือการสอนให้มนุษย์หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงในโลกด้วยวิธีการสร้าง ปัญญา ในการอยู่กับความทุกข์อย่างรู้เท่าทันตามความเป็นจริง วัตถุประสงค์สูงสุดของศาสนาเป็นการหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงและวัฏจักรการเวียนว่ายตายเกิด เช่นเดียวกับที่พระศาสดาทรงหลุดพ้นได้ด้วยกำลังสติปัญญาและความเพียรของพระองค์เอง ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นมนุษย์ มิใช่เทพเจ้าหรือทูตของพระเจ้าองค์ใด

ปัจจุบันศาสนาพุทธได้เผยแผ่ไปทั่วโลก โดยมีจำนวนผู้นับถือส่วนใหญ่อยู่ในทวีปเอเชีย ทั้งในเอเชียกลาง เอเชียตะวันออก และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ปัจจุบันศาสนาพุทธ ได้มีผู้นับถือกระจายไปทั่วโลก ประมาณ 700 ล้านคนด้วยมีผู้นับถือในหลายประเทศ ศาสนาพุทธจึงเป็นศาสนาสากล

อคติ 4

หนทางในการดับความรัก โลภ โกรธ หลง **พระอาจารย์ภาณุ จิตตขนโต วัดพระราม ๙ กาญจนภิเชก** อธิบายให้เข้าใจด้วยถ้อยคำง่ายๆ ว่า “สิ่งที่เข้ามากระทบใจนี้ มนุษย์ได้เลือกตอบสนองด้วยความรู้สึกทั้ง 4 อย่างคือ **ฉันทาคติ** หมายความว่า เราเลือกปฏิบัติต่อสิ่งนั้นๆ ด้วยความลำเอียง เช่น ลำเอียงเพราะรักหรือชอบสิ่งนั้น **โทสาคติ** หมายความว่า เราเกิดความลำเอียงเนื่องจากความหงุดหงิด ไม่พอใจ **โมหาคติ** หมายความว่า เราเกิดความลำเอียง เพราะเราไม่รู้อะไรจะปฏิบัติต่อสิ่งนั้นๆ อย่างไร และ **ภยาคติ** หมายความว่า เราลำเอียงต่อสิ่งนั้นเพราะความกลัว หรือเกรงใจ ทั้งหมดนี้ในทางพุทธศาสนาเรียกว่า “**อคติ 4**” พระ

อาจารย์ภาณุ กล่าวเพิ่มเติมว่า ชาวพุทธได้ดำเนินตามหลักของพระพุทธเจ้า คือเป็นผู้รู้ตื่นและเบิกบาน ดังนั้นกระทำการสิ่งใดแปลว่าเราต้องรู้สิ่งนั้นชัดเจนก่อน การที่เราจะรู้ได้ต้องดูว่าแต่ละสิ่งมีที่มาที่ไปอย่างไร

ความหมายของสิ่งแวดล้อม

สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้น สิ่งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม สิ่งที่เห็นได้ด้วยตาและไม่สามารถเห็นได้ด้วยตา สิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ (เกษม, 2540) จากคำจำกัดความดังกล่าว สามารถสรุปได้ว่า สิ่งแวดล้อม คือ สิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบๆ ตัวเรา แต่ คำว่า “ตัวเรา” ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงตัวมนุษย์เราเท่านั้น โดยความเป็นจริงแล้ว ตัวเรานั้นเป็นอะไรก็ได้ที่ต้องการศึกษา/รู้ เช่น ตัวเราอาจจะเป็นดิน ถ้ากล่าวถึงสิ่งแวดล้อมดิน หรืออาจจะเป็นน้ำ ถ้ากล่าวถึงสิ่งแวดล้อมน้ำ เป็นต้น นอกจากนี้อาจมีข้อสงสัยว่า สิ่งที่อยู่รอบตัวเรามีรัศมีจำกัดมากน้อยเพียงใด ซึ่งสามารถอธิบายได้ว่าสิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบๆ ตัวเรา ไม่ได้มีขอบเขตจำกัด มันอาจอยู่ใกล้หรือไกลตัวเราก็ได้ จะมีบทบาทหรือมีส่วนได้ส่วนเสียต่อตัวเราอย่างไรนั้นมันก็ขึ้นอยู่กับลักษณะ และพฤติกรรมของสิ่งนั้นๆ เช่น โศกนาฏกรรมตึกเวิร์ดเทรด ซึ่งตัวมันอยู่ถึงสหรัฐอเมริกา แต่มีผลถึงประเทศไทยได้ในเรื่องของเศรษฐกิจ เป็นต้น

ความสำคัญของสิ่งแวดล้อม

จากสถานการณ์สิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน ซึ่งทวีความรุนแรงในด้านของมลพิษที่รบกวน และอาจหมดไป ในที่สุดน่าจะเป็นประเด็นสำคัญที่ทำให้มนุษย์มีความใส่ใจในเรื่องราวของสิ่งแวดล้อมมากขึ้น เนื่องจากมนุษย์ไม่สามารถหลีกเลี่ยงการใช้

สิ่งแวดล้อมได้ ทั้งยังมีความต้องการใช้อยู่ตลอดเวลาทั้งในการอุปโภคและบริโภคเพื่อตอบสนองทั้งทางร่างกายและจิตใจ การรวมกลุ่มของมนุษย์ยิ่งเพิ่มความต้องการและปริมาณการใช้สิ่งแวดล้อมสูงขึ้น และมนุษย์ย่อมตระหนักดีว่าสิ่งแวดล้อมมีโอกาสเสื่อมโทรมและหมดสิ้นไปในอนาคตอันใกล้นี้ หากขาดความใส่ใจและป้องกันที่ดีพอของมนุษย์ พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 ได้ให้คำนิยามของสิ่งแวดล้อม หมายความว่า สิ่งต่าง ๆ ที่มีลักษณะทางกายภาพ และชีวภาพที่อยู่รอบตัวมนุษย์ ซึ่งเกิดขึ้นโดยธรรมชาติและสิ่งที่มีมนุษย์ได้ทำขึ้น

“สิ่ง” หมายถึง ทั้งสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ทั้งสิ่งที่เกิดตามธรรมชาติและมนุษย์สร้างขึ้น มองเห็นได้และมองไม่เห็นด้วยตา. แต่หากตีความว่า “สิ่ง” น่าจะเป็นสิ่งที่มองเห็นได้ มีรูปร่างลักษณะชัดเจน อาจทำให้ความหมายแคบลง ทั้งที่สิ่งในที่นี่จะเป็น อะไรก็ได้ ทั้งของแข็ง ของเหลว ก๊าซ ความเชื่อ กฎหมาย วัฒนธรรม ฯลฯ “รอบตัวเรา” ก็คือ อะไรก็ได้ ที่ถูกกำหนดขึ้นเพื่อจะกล่าวถึงสิ่งแวดล้อมรอบ ๆ สิ่งนั้น เช่น ถ้ากล่าวถึงสิ่งแวดล้อมป่าไม้ ตัวเราอาจเป็นป่าไม้ สิ่งแวดล้อมรอบตัวเราที่เป็นป่าไม้ก็คือสังคมพืชในป่า สัตว์ป่า แหล่งน้ำ ดิน ฯลฯ

แนวคิดในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ

การอนุรักษ์ (Conservation) คือ การจัดการของมนุษย์ในการใช้ชีวบริเวณ (Biosphere) เพื่อที่จะให้ได้ประโยชน์ที่ดีที่สุดและยั่งยืนแก่ชนรุ่นปัจจุบัน ในขณะที่เดียวกันก็เป็นการรักษาศักยภาพที่จะดำรงความต้องการและความจำเป็นของชนรุ่นต่อไปในอนาคต ดังนั้น การอนุรักษ์ คือ การสร้างสรรค์ การรวบรวม การสงวน การรักษาไว้ การใช้ประโยชน์ที่ยั่งยืน การทดแทนและการเสริมสร้างสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ทั้งนี้ การอนุรักษ์เกี่ยวข้องกับทรัพยากรที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต

พุทธศาสนากับป่าไม้

พระพุทธเจ้าทรงประสูติ ตรัสรู้ และ ปรีนิพาน ในป่า แม้แต่กิจกรรมการบำเพ็ญเพียร และการเผยแพร่พุทธศาสนาของพระพุทธองค์ ก็มักเกิดในป่าแทบทั้งสิ้น ในอดีตพุทธศาสนิกชนรักป่าเพราะป่าคือทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าและศิษย์ของพระองค์อาศัยอยู่ในป่า เพราะป่าคือที่สงบ ช่วยทำให้ร่างกายอ่อนคลาย จิตใจสงบ ปราศจากเสียงรบกวน จากกิจกรรมต่างๆของมนุษย์ ป่าคือที่ที่ใฝ่ฝึกตนเองให้รู้แจ้งเห็นจริงเพื่อเอาชนะตัณหา เมื่อพระอาศัยอยู่ในป่าท่านจะช่วยสอนคนให้เข้าใจ และรู้คุณค่าของป่าเพื่อเขาจะได้ช่วยดูแลรักษาป่า ดังมีตัวอย่างที่ปรากฏให้เห็นอยู่ทั่วไปในลักษณะของวัดป่า ป่าวัฒนธรรม ป่าชุมชน และป่าสาธารณะเป็นต้น (กลุ่มเสขิยธรรม. กองเลขาฯ, 2535)

พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญการกระทำ ของพระสงฆ์ที่มีคุณค่าทุกอย่าง และสองในทุกอย่างเกี่ยวข้องกับ การปลูกดอกไม้ ผลไม้ และการปลูกต้นไม้ใหญ่น้อยเพื่อเป็นร่มเงาและเป็นขอบเขตของที่ใช้ปฏิบัติธรรม ตลอดจนการดูแลรักษาป่าในบริเวณที่อยู่อาศัย จะเห็นได้ว่าเกี่ยวข้องและส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าไม้โดยตรง พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญการปฏิบัติธรรมในที่อันสงบ โดยเฉพาะในป่า เช่นบริเวณโคนต้นไม้ ในขณะที่อยู่ในป่าพระสงฆ์จะต้องปฏิบัติตามคำสอนอย่างเคร่งครัด ไม่ตัดต้นไม้ ไม่ฆ่าสัตว์ และไม่เผาทำลายป่า โดยการปฏิบัติเช่นนี้ป่าจะช่วยส่งเสริมการปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์ ในทางกลับกันพระสงฆ์ก็จะเป็นผู้ดูแลรักษาป่า ความสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่างพระสงฆ์กับธรรมชาติ จะช่วยให้คนเห็นความสัมพันธ์ของการอาศัยอยู่อย่างผสมกลมกลืนกับธรรมชาติ (กลุ่มเสขิยธรรม. กองเลขาฯ, 2535)

ธรรมะ ช่วยสร้างการพัฒนาแบบยั่งยืนให้กับประเทศไทยได้ ธรรมะจะช่วยชี้นำวิถีชีวิตของเกษตรกร ธรรมะจะช่วยให้เขา รู้จักใช้ รู้จักจัดการทรัพยากรธรรมชาติ พัฒนาจิตวิญญาณ และ ส่งเสริมความสำนึกรับผิดชอบที่มีต่อขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่น เขาจะเกิดความรู้สึกว่าตนเองเป็นเจ้าของสังคม เกิดการรวมกลุ่ม และ เกิดความเมตตาต่อผู้อื่น พวกเขาจะรักชุมชนและไม่เคลื่อนย้ายไปหางานทำในเมืองใหญ่ (ยุกติ สาริกฤติ, 2540)

ในทางพุทธศาสนา “จิตเป็นนายกายเป็นบ่าว” ถ้ามีการฝึกจิตให้ดีจะมองเห็นความจริงและเกิดปัญญา ปัญหาสิ่งแวดล้อมจะแก้ได้โดย การปฏิบัติ ศีลห้า มรรคแปด และการแสดงความรักความเมตตา ตลอดจนทำดีกับทุกสิ่งทุกอย่าง การนึกถึงผู้อื่นเป็นคุณสมบัติที่สำคัญของมนุษย์ ถ้าคนสามารถแผ่ความรักของตนให้กับคนอื่นได้มากกว่าการไฝ่หามันมาเพื่อตนเองและครอบครัว เขาจะกลายเป็นคนที่ให้โดยไม่หวังสิ่งตอบแทน ความเมตตาและความไม่เห็นแก่ตัวเป็นสมบัติที่จำเป็น สำหรับมนุษย์ที่จะอยู่ร่วมกับในสังคมอย่างสงบสุข

สรุป สำหรับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมวิถีพุทธนั้น หมายถึง การรักษาสีงแวดล้อมตามแนวทางพระพุทธศาสนา เพราะพุทธศาสนาได้สร้างระบบจริยธรรมตั้งแต่พื้นฐานจนถึงโลกุตระธรรม ทำให้มนุษย์มองเห็นสิ่งแวดล้อม มองสรรพสัตว์ว่าเป็นเหมือนเพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์ ทำให้มนุษย์มองเห็นคุณค่าของชีวิตทุกชีวิต ทศณะของพุทธศาสนาจึงเน้นให้มนุษย์อยู่กับโลกอย่างพึงพา ไม่สนับสนุนการเอาชนะธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมหรือเอาชนะโลกด้วยการทำลาย ซึ่งหลักพุทธธรรมสำหรับอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมมีดังนี้ 1.อิทัปปัจจยตาเป็นหลักธรรมเกี่ยวกับกฎธรรมชาติ ที่เกิดขึ้นตั้งอยู่และสลายไปโดยความอาศัยกันเป็นเหตุเป็นผลแก่กันและกัน มีความสัมพันธ์กันในลักษณะเป็นลูกโซ่ ทุกสิ่งทุกอย่างมีลักษณะสัมพันธ์และมีเงื่อนไขต่อกัน โลกทั้งโลกอยู่ในภาวะกระแสสปีต่อกัน ในรูปของกระบวนการเคลื่อนไหวอย่างไม่หยุดนิ่ง เมื่อทุกสิ่งต้องอาศัยกันในลักษณะเช่นนี้ จึงทำให้เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม คุณค่าของอิทัปปัจจยตาต่อสิ่งแวดล้อม คือ 1)การเกิดความเข้าใจและการปรับตัวในการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม 2)เกิดแนวคิดในการอยู่ร่วมกัน ไม่แบ่งแยกไม่เอาชนะ 2.กรรม เป็นหลักความเชื่อในพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของชาวพุทธเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการได้รับผลของกรรมซึ่งมีประเภทต่างๆ จนทำให้เกิดอุบายเพื่อบรรเทาใช้กรรมชั่วหรือวิธีการที่จะลดกรรมหนักให้เป็นเบา ด้วยการขอขมาโทษหรือสารภาพความผิดของตนต่อสิ่งนั้นๆ จนเกิดมีกิจกรรมร่วมแบ่งอยู่ในประเพณีต่างๆ มีประเพณีลอยกระทง อการบวชต้นไม้ เป็นต้น

บรรณานุกรม

- Theo.phonchan (2558). ศาสนาพุทธ ค้นเมื่อ 11 เมษายน 2564 จากเว็บไซต์ <https://th.m.wikipedia.org/wiki/ศาสนาพุทธ>
ศูนย์การเรียนรู้รักษ์สิ่งแวดล้อม ความหมายของสิ่งแวดล้อม ค้นเมื่อ 11 เมษายน 2564 จากเว็บไซต์ <https://sites.google.com/site/environmentbp02/khwam-hmay-khng-sing-waedlxm>
กลุ่มสาระการเรียนรู้วิทยาศาสตร์วิทยาลัยอาชีวศึกษาพิษณุโลก อ.เมืองพิษณุโลก จ.พิษณุโลก แนวคิดในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และทรัพยากรธรรมชาติ ค้นเมื่อ 11 เมษายน 2564 จากเว็บไซต์ <https://sites.google.com/site/resourcemanagemen00/naewkhid-ni-kar-xnuraks-sing-waedlxm-laea-thraphyaktthrmchati>

อาภาวรรณ โสภณธรรมรักษ์ (2558) บริหารใจ ห่างไกล “อคติ4” ค้นเมื่อ 30 พฤษภาคม 2564 จากเว็บไซต์

<https://www.thaihealth.or.th/Content/29266-บริหารใจ%20ห่างไกล%20%60อคติ4%60.html>

LectureTheophonchan (2015). Buddhism.Retrieved 11 April 2021 from <https://th.m.wikipedia.org/wiki/ศาสนาพุทธ>

Environmental Learning Center The meaning of the environment.Retrieved 11 April 2021 from <https://sites.google.com/site/environmentbp02/khwam-hmay-khxng-sing-waedlxm>

Science Learning Group, Phitsanulok Vocational College Mueang Phitsanulok District, Phitsanulok Province, Concept of environmental and natural resource conservation, retrieved 11 April 2021 from the website <https://sites.google.com/site/resourcemanagemen00/naewkhid-ni-kar-xnuraks-sing-waedlxm-laea-thraphyakrthrrmchati>

Apawan Sophon Thammarak (2015) Distant Mind Management “ Prejudice 4” . Retrieved May 30, 2021 from the website <https://www.thaihealth.or.th/Content/29266-บริหารใจ%20ห่างไกล%20%60อคติ4%60.html>